

Genézia miest na Slovensku a ich topografia vo svetle archeologického výskumu

PETER BAXA

Mesto ako sídliskový hospodársky a sociálny fenomén s hlavnou úlohou realizátora tovarovopeňažných vzťahov určitého regionu, je jedným z javov, ktoré sú výsledkom štrukturálnej premeny pôvodného dominiálneho kráľovského majetku v Uhorsku. Rozpad služobnickej organizácie, zmeny v poľnohospodárskej výrobe i v organizácii trhových vzťahov zavrhli dlhotrvajúci proces premeny predurbánskych sídliskových útvarov v stredoveké mesto koncom 12. a v priebehu 13. stor. (bližšia špecifikácia metodologických postulátov viď Kučera 1978).

V priebehu 13. stor. dostalo na Slovensku výsady mestského charakteru niekoľkých 50 lokalít (obr. 1). Tento vysoký počet ovplyvňuje 24 spišských miest na čele s Levočou, ktorých klasifikácia môže byť v jednotlivých prípadoch diskutabilná, podobne ako napr. u Jasova či Šiah. Časť miest, ktoré vznikli, resp. získali privilégiá v 13. stor., tvoria obchodné a remeselné centrá, ktoré vyrástli na báze starších predurbánskych sídiel s význačnou organizačnopolitickou funkciou či cirkevnou tradíciou (Nitra, Bratislava) na miestach s exponovanou geografickou polohou (napr. pri brodoch – Komárno, Šahy, Bratislava) a časť miest vyrástla na trasách významných obchodných ciest (šarišské mestá na trase Košice–Krakov, Trnava na krížovatke Považskej cesty a neskôr významnej Českej cesty). Malú skupinu tvoria mestá, ktoré vznikli na kláštorných majetkoch (Kláštor pod Znievom, Jasov). Osobitné miesto zaujíma skupina banských miest.

Sídelná štruktúra dostala temer konečnú podobu v 14. stor., kedy sa dobudovala základná sieť obchodnoremeselného typu pozdĺž hlavných tranzitných komunikácií (Budín–Krakov cez Košice, Česká cesta po r. 1336, Považská cesta, stará Poľská cesta Ponitím a Turcom na Oravu) a kedy vznikli niektoré banské mestá v Slovenskom rudohorí (obr. 2). Na mape sú znázornené len hlavné komunikačné ťahy, preto chýba cestná sieť v južnej časti stredného Slovenska a na Východoslovenskej nížine (priebeh komunikácií podľa Žudela 1980).

V 15. a 16. stor. sa počet miest doplnil, až na výnimky (Trenčín, Sabinov), už len o zemepanské mestá a mestecká, strediská poľnohospodárskej výroby hlavne v nížinách a podhorských oblastiach. Obecne akceptovaný súpis miest a ich kategorizácia doposiaľ nejestvuje. Približný stav v pol. 16. stor. vyjadruje obr. 3. Je na ňom zachytených 176 lokalít, ktorých výber vychádzal z publikovaných prác venujúcich sa problematike miest na Slovensku (prehľady Marsina 1972 a 1983). K základnej orientácii slúži označenie slobodných kráľovských miest a miest, v ktorých sa uskutočnil archeologický výskum.

Práce zaoberajúce sa genézou slovenských miest, sú doteraz založené v podstatnej miere na klasických postupoch archívneho výskumu (novší prehľad Marsina 1983). Začína sa v nich prejavovať vyčerpanosť pramennej bázy a skôr osobný názor ako exaktne podložená pracovná hypotéza (banské mestá a úloha nemeckej kolonizácie, Marsina 1983 a Ratkoš 1974). Daný stav neriešila síce ani doterajšie